

studying various ways of self expression through up-to-date information technologies. The author presents the special courses aimed at developing information literacy and information culture of the international students in the process of socialization.

The practical significance. *The information contained in this paper may be used in practice to support the correspondence of international students' education in our country to its integration into the world scientific, educational and cultural environment.*

Prospects of further research *are considered as the study of the role of social and pedagogical support of the international students socialization in developing interaction between international students and Ukrainian sociocultural environment taking into account its features as the environment of information society.*

Key words: *international students, socialization, information socialization, media socialization, information literacy, information culture, educational and cultural environment, sociocultural environment, information society.*

УДК 371.362:37.013.76"18/19"(043.3)

Ганна Приходько

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СОЦІОКУЛЬТУРНІ РЕГУЛЯТИВИ ЗАСОБІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РІЗНОЇ СТАТІ: ДАНИНА ТРАДИЦІЇ ЧИ ЗАПОРУКА СПАДКОЄМНОСТІ ПОКОЛІНЬ?

У статті проаналізовано деякі засоби традиційного сімейного виховання дітей в українській селянській родині XIX – поч. XX ст. Дослідження ґрунтується на теоретико-методологічних засадах гендерного підходу, що дозволило довести історичну й соціокультурну сконструйованість уявлень про відмінності між статями дітей; розкрити процес засвоєння дітьми соціальних ролей, видів діяльності, які визначені для них суспільством із моменту народження, у залежності від їх приналежності до чоловічої або жіночої статевих груп. Особливу увагу зацентовано на тому, що насиченість статево-рольовими стандартами процесу сімейного виховання є усталеною традицією, слідування якій певним чином зумовлює ієрархічний розподіл у суспільстві економічних і соціальних ресурсів відповідно до статевої приналежності.

Ключові слова: *сімейне виховання, соціокультурні регулятиви, традиційні засоби виховання, гендерний підхід, гендерний аналіз, діти різної статі.*

Постановка проблеми. Шлях до розуміння майбутнього науки, у тому числі й педагогічної, простягається через розуміння її теперішнього і минулого крізь призму нових науково-дослідницьких методик. У контексті вивчення історико-педагогічної дійсності перспективним, на наш погляд, є метод гендерного аналізу – процес збору кількісних, якісних даних і їх розгляд на предмет виявлення диференціації за ознакою статі в освітньо-виховних процесах і аналіз цього феномену з точки зору критерію гендерної рівності.

Актуальність історико-педагогічних розвідок проблеми сімейного виховання дітей різної статі з позиції сучасного наукового знання визначається завданням створення рівноправних гендерних відносин у сучасній українській родині та недостатньою присутністю егалітарної складової у процесі родинного виховання дітей. Для історико-педагогічних

досліджень особливий інтерес становить період XIX – поч. XX ст., який представлено різноманіттю засобів і форм виховання, що знайшли своє відображення у фольклорі, народних традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях, народних іграх тощо.

Зауважимо, що вітчизняна педагогіка сімейного виховання виникла як практика, а педагогічні явища прослідковувалися в усіх сферах життя українських селян. У зв'язку з цим застосування гендерного аналізу забезпечує можливість:

- 1) вивчення усього досвіду взаємодії дітей різної статі з батьками, іншими дорослими, дитячою субкультурою, громадою;
- 2) доведення того, що уявлення про відмінності між статями дітей є історично й соціокультурно сконструйованими;
- 3) розкриття процесу засвоєння дітьми соціальної ролі, видів діяльності, які визначені для них суспільством із моменту народження, у залежності від приналежності їх до чоловічої або жіночої статевих груп;
- 4) з'ясування причин виникнення та укорінення традиційних моделей взаємовідносин учасників виховного процесу, їхніх характерних рис, а також установлення наслідків їх функціонування на рівні соціуму тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення праць провідних вітчизняних гендерологів (Т. Дороніної, В. Кравця, Н. Кутової, О. Луценко, О. Петренко та ін.) дозволяє нам зазначити, що працюючи з історико-педагогічними джерелами, гендерний аналіз може бути використаний задля розкриття джерел і механізмів відтворення міжстатевої ієрархії, засобів пригнічення «фемінного», пояснення структури культурно вибудованого патріархального укладу освітнього простору й диференційованих підходів до виховання дітей різної статі. Здійснення гендерного аналізу дозволяє нам розкрити відмінний зміст, принципи, мету й засоби виховання хлопчиків і дівчаток, оцінити наслідки соціостатевої нерівності дітей різної статі в певний історичний період, зокрема доби українського селянства.

Мета статті – застосовуючи методологію гендерних досліджень, проаналізувати деякі засоби, що були характерними традиційному сімейному вихованню дітей в українській селянській родині XIX – поч. XX ст.

Методи дослідження. Оскільки гендерна теорія досліджує питання природи та специфіки функціонування гендерних стереотипів у культурі, у якості одиниці аналізу нами обрано репрезентації таких стереотипів у змістовому й організаційному наповненні засобів сімейного виховання зазначеного періоду.

Зауважимо, що під змістовим наповненням ми розуміємо відображення в таких засобах: 1) стереотипів маскулінності-фемінності; 2) стереотипів, пов'язаних із закріпленням сімейних ролей хлопчиків і дівчаток у відповідності зі статтю; 3) стереотипів щодо розподілу праці між

дітьми різних статей і відмінностей у їхній господарчо-виробничій діяльності. Під організаційними характеристиками – відповідність традиційних засобів сімейного виховання засобам конструювання батьками гендерної ролі дітей у родині. Так, сучасними дослідниками, зокрема Р. Хартлі [цит. за 4, 23], обґрунтовані такі засоби:

1) маніпуляція (програмування й контролювання такої поведінки дітей, яка вважається притаманною для осіб чоловічої або жіночої статей);

2) вербальна апеляція (схвалення батьками конкретних моделей поведінки дітей, якщо вони відповідають їхній статі, або критичних зауважень у випадку їхньої невідповідності);

3) каналізація (спрямування уваги дітей на певний об'єкт, предмети, які, на думку батьків, відповідають їхній статі);

4) демонстрація діяльності (заохочення дітей до наслідування поведінки дорослих відповідної статі: «дівчата, як мами, хлопчики, як татусі»).

Виклад основного матеріалу. Працюючи з етнографічним (М. Білозерський, Є. Грицак, М. Дерлиця, В. Милорадович та ін.), етнопедагогічним (М. Грушевський, Н. Заглада, З. Кузеля та ін.) матеріалом, нами встановлено, що засоби, які обирали та застосовували батьки у процесі родинного виховання XIX – поч. XX ст. у цілому були однаковими як для хлопчиків, так і для дівчаток. Такими в селянській родині досліджуваного періоду були слово, фольклор, авторитет, праця, ідеали, природа, побут, звичаї, традиції, суспільний досвід, мікроклімат, громадська думка, мистецтво, іграшки, свята, символи, реліквії тощо. Однак, їхнє функціональне значення, зазвичай, було відмінне з огляду на стать дітей і батьків. Проаналізуємо деякі з них.

Так, гендерний аналіз архівних джерел дозволив визначити, що якщо учасниками *ігор* були дівчатка, то батьки шляхом вербальних апеляцій заохочували їх до проявів таких «позитивних і необхідних» рис, як посидючість, ретельність, акуратність, а також до відтворення дій дорослих жінок. У якості прикладу можна навести такі ігри по типу «мати», «хазяйка», як «Гуси», «Мак», «У квочки», «У горобця» (дівчинка в ролі матері опікувалася про збереження сировини для своєї «жіночої» роботи – ткацтва: «Циві, циві, горобей, не клюй моїх конопель» [11, арк. 28]).

Якщо дійовими особами ігор були хлопчики, то вони опановували більш активні сімейні ролі – голови родини та всього родинного хазяйства (у хлопчачій забавці «У города» хлопчики ділили землю, тим самим виконуючи, визнану за чоловіком, функцію бути в домі господарем, розпорядником майна [13, арк. 181]). Таким чином, у процесі ігор діти інтеріоризували риси характеру, соціальні ролі, які були відведені для них суспільством з огляду на біологічну стать.

Дитячі іграшки, стверджують дослідники (Г. Довженок, О. Кісь, Є. Сявавко та ін.), є предметним відтворенням засобів забезпечення життя

й діяльності суспільства. У процесі виховання в селянській родині батьки спрямовували увагу дітей на ті іграшки, що традиційно співвідносилися із соціальними характеристиками їхньої біологічної статі.

Відтак, основною іграшкою дівчаток були різного роду ляльки – пацанка (лялька з трави), «кукла» (лялька з ганчірок, вузликова лялька) [11, 115]. За даними М. Грушевського, батьки ніколи не заохочували хлопчиків до ігор із ляльками, адже були переконані, що діти чоловічої статі «байдужі до них» [11, 115]. Такі дані дають нам підстави констатувати, що традиційно дівчачі іграшки спрямовували дітей жіночої статі на підготовку до материнства, ведення домашнього господарства, оволодіння навичками обслуговування, тобто до емоційно-експресивних сфер діяльності.

Натомість, хлопчики отримували більш різноманітні іграшки, які дозволяли їм демонструвати винахідливість, творчість. Так, іграшками селянських хлопчиків були лук, шпугалка, візочки, сикавка, праща, пукавка-стрелька, стрілка [10, арк. 1–10], ігри з якими сприяли розвиткові традиційно чоловічих якостей – винахідливості, спритності, фізичної активності.

Програмування й контролювання такої поведінки дітей, яка уважалася притаманною для осіб чоловічої або жіночої статей у межах селянського соціуму, відбувалося під час *свят* календарного і життєвого циклів української родини. Показовим у цьому контексті є найбільш шановані свята як-от Свят-вечір, Різдво, Великдень. Так, при підготовці до Свят-вечора, Великодня господині мусили допомагати дівчатка: «щоб було наварено, напечено и прыбрано» [6, 306]. На свято Василя (13 січня) у селі відбувалися складки, при цьому саме дівчата готували вечерю, але сідали до столу, тільки як поїдять хлопці [5, 21].

Під час деяких свят старші жінки здійснювали цілеспрямований вплив на дівчаток із метою передання їм знань, прищеплення навичок і вмінь, пов'язаних із такими традиційними жіночими справами, як огородинство, садівництво. Дівчаток заохочували Купальської ночі (7 липня) кидати в огірки шматочок поламаного вільця від Марени, щоб була повна зав'язь і гарний врожай [7, 170]. Напередодні Водохреща попіл спаленого «дідуха» саме дівчатка мали нести на город, «щоб огірки родили» [2, 157]. У результаті такого систематичного впливу деякі дівчатка протягом пасхальних свят замість «Воістину воскрес!» говорили навіть «Огірки/розсаду саджу, корову дою» [12, арк. 11], тим самим підтверджуючи свої наміри опікуватися домашнім огородинством.

Змістове навантаження народних свят щодо хлопчиків було дещо іншим. У традиційному призначенні чоловіка бути головою родини та всього господарства діти переконувалися й під час інших обрядів. На Вілія батько-господар разом із сином брали з клуні «Дідуха-Рая», попередньо заготовленого восени, обходили все господарство, садибу й вносили до хати [3, 22]. Потому обрядовий сніп ставили на покутті, де згідно усталеної

традиції сидів лише господар. У такий спосіб, за свідченням С. Килимника, чоловік «причащався й приєднувався до бога-сонця». За народним уявленням лише через чоловіка весь двір, дім, члени родини одержували різні добродійства [3, 60].

Існували й інші обряди, які демонстрували та легітимізували зверхність чоловічого над жіночим. Повертаючись із церкви на Пасху, усі члени родини сідали обідати, батько першим говорив «Господи благослови», першим краяв освячене яйце й роздавав з-поміж присутніх. При цьому, згідно архівних даних, жінка отримувала лише залишок одкусаного чоловіком яйця, тим самим визнаючи своє підпорядкування йому [9, арк. 2].

Серед українських різдвяних обрядодій існував звичай «нести кутю на покуту». Її вносила обов'язково дитина чоловічої статі – найменший син у родині, якому напередодні батько дарував нові вовняні рукавички [7, 13]. Можемо вбачати в цих святах і обрядах, що їх супроводжували, по-перше, символічне підтвердження чоловічого домінування в господарчій і сімейній сфері; по-друге, спроби батька прилучити сина як майбутнього голову родини до справи керування власним господарством і всіма членами родини.

Отже, свята у процесі сімейного виховання, а саме демонстрація діяльності та особистий приклад («Добрий приклад кращий за 100 слів», «Приклад кращий за правило» [6, 201]) батьків, були вагомими засобами виховання й чинниками формування соціальної статі дітей.

Дослідники вітчизняних традицій сімейного виховання (З. Болтарович, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, Є. Сявако та ін.) серед його засобів виокремлюють *символи*. У межах нашого дослідження уваги заслуговують ті сфери життя української селянської родини, яким був притаманний статевий символізм, зокрема в питаннях, пов'язаних із процесом наділення статі хлопчиків і дівчаток соціальними значеннями й характеристиками.

Так, досить показовим є символічне навантаження дитячих фольклорних текстів щодо відображення в них соціальних характеристик статі. Зокрема, дівчинка в них порівнюється із зірочкою («Колы бѣ же я була красна, Як та зоря ясна...» [12, 10]), перепілочкою, павою, уточкою, яблонькою. Хлопчик постає горобейчиком, селезнем, соколом, голубом, місяцем («Ой, якъ первый мисяць – молодой Ивашко... Ой первая зирочка – молода Наталка» [12, 12]).

Перелічені «дівочі» образи в українській символіці й до сьогодні співвідносяться з традиційними жіночими рисами, як-от цілісністю й розумністю, поміркованістю, чуттєвістю, щирістю, простотою і невибагливістю (яблуня [1, 739]), розквітлою молодістю (пава [1, 410]), цнотливістю й відданістю нареченому (качка [1, 406]). «Хлопчачі» фольклорні образи також є відображенням уявлень народу про справжнього чоловіка та його традиційні характеристики. Зокрема, «чоловіче» знаходиться в одному синонімічному ряді з такими поняттями,

як чистота й очищення (голуб [1, 724]), воля, високе натхнення і талант (соловейко [1, 725]), розум, мужність, молодість і сила (сокіл [1, 730]).

Символічним також був поділ квітів, ягід і дерев, які в дитячих піснях сіяли/саджали діти. Лише дівчата опікувалися рутою, м'ятою, малиною, калиною, яблунею [8, 79]. Саме ці рослини в народній свідомості асоціювалися із традиційними «жіночими» рисами, як-от красою, спокоєм, відсутністю пристрасті (калина [1, 433]), цнотливістю, чистотою (рута [1, 443]). Зокрема, у рядках з дівочої пісні – «Посію я рутоньку, буду підливати», А. Багнюк убачає намагання дівчат берегти цноту [1, 443]. Одночасно, «дівочі» рослини є уособленням усього, що пов'язане з родинним життям жінки, її відданістю чоловікові, справі вихованню дітей. Так, в українській символіці калина є втіленням родинних почуттів, заміжжя й пов'язаних із ним радості та горя [1, 433], м'ята – жертовності жінки у сфері родинного життя [1, 439].

Причетність хлопців до садівництва-огородництва в текстах прослідковано лише в догляді за дубом, хріном або хмелем («Зелений дубочок» [8, 126], «Ой, хмелю, мій хмелю» [8, 206]). У традиційній українській символіці ці рослини були своєрідними «чоловічими» реліктами, які уособлювали міцність, красу, довговічність (дуб [1, 134]), зростання, відновлення (хрін) [1, 445], родючість усього живого, гнучкість розуму, хоробрість і відвагу молодого парубка, який увивається за дівчиною (хміль) [1, 445].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Вищевикладене дозволяє сформулювати такі висновки. Диференційований вибір батьками засобів виховання та їхнє нерівнозначне наповнення з огляду на стать дітей призводило до конкретизації й поглиблення загальноприйнятих у селянському соціумі, українській культурі в цілому, уявлень про соціальні ролі, норми поведінки й види діяльності осіб різної статі на рівні свідомості хлопчиків і дівчаток.

У подальшому діти вважали за необхідне відтворювати усталені норми поведінки з огляду на свою статеву приналежність задля соціального визнання й схвалення себе як справжніх членів соціуму жіночої або чоловічої статі. Уважаємо, що намагання відповідати статево-рольовим стандартам певним чином обмежувало розвиток дітей згідно з власними особистісними здібностями та вподобаннями, а також зумовлювало ієрархічний розподіл у суспільстві економічних та соціальних ресурсів відповідно до статевої приналежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багнюк Анатолій. Символи Українства : [Художньо-інформаційний довідник] / Анатолій Багнюк. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2009. – 832 с.
2. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : у 2-х томах. – К. : Мале видавн. підпр-во «Оберіг», 1991 – Т. 1. – 456.32. Грушевський Марко. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К. : Либідь, 2006. – 254 с.

3. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : Зимовий, весняний цикли / Степан Килимник. – К. : АТ «Обереги», 1994 – 528 с.
4. Клєцина И. С. Гендерная социализация : учебное пособие / И. С. Клєцина. – СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 92 с.
5. Крамаренко М. Різдвяні святки в станиці Павлівській Ёйського одділу, на Чорноморії / М. Крамаренко // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Б.м. і б.р. – Т. VI. – 24 с.
6. Милорадович В. П. Житье-бытье лубенского крестьянина / В. П. Милорадович // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія ; [упор. А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк]. – К. : Либідь, 1991. – С. 170–341.
7. Скуратівський В. Т. Дідух : свята українського народу / В. Т. Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 272 с.
8. Українські народні ліричні пісні / упоряд. М. М. Гордійчук. – К. : Видавництво Академій Наук УРСР, 1958. – 687 с.
9. Білозерський Микола Михайлович. Весна на межі Київської з Волинською і Подільською Україною (календар і звичаї) // ІР НБУ. – Ф. 204. – Спр. 59., 8 арк.
10. Дитячі музикальні інструменти // ІМФЕ. – Ф. 43. Кабінет антропології та етнографії. – Оп. 6.– Спр. 249. 1929, 13 арк.
11. «Дитячі та інші грання». Дитячі ігри, забавлянки та ігрища усілякі // ІМФЕ. – Ф. 28-3. – Спр. 64.
12. Запис народних звичаїв та вірувань. 20-ті рр. ХХ ст. // ІР НБУ. – Ф. Х. ВУАН. – Спр. 17396., 11 арк.
13. Лічилки, дитячі гри та гри взагалі. Записи В. Кравченка // Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 15–3. – Од. зб. 192. – 188 арк.

РЕЗЮМЕ

Приходько А. Социокультурные регулятивы средств семейного воспитания детей разного пола: дань традиции или залог преемственности поколений?

В статье проанализированы некоторые средства, характерные традиционному семейному воспитанию детей в украинской крестьянской семье XIX – нач. XX вв. Исследование выполнено с использованием теоретико-методологического потенциала гендерного подхода, что позволило доказать историческое и социокультурное конструирование представлений о различиях между полами детей; показать процесс усвоения детьми социальной роли, видов деятельности, которые были предопределены для них обществом с момента рождения, в зависимости от их половой принадлежности. Особое внимание уделено тому, что насыщенность полоролевыми стандартами процесса семейного воспитания лишь традиция, следование которой некоторым образом детерминирует иерархическое распределение в обществе экономических и социальных ресурсов в зависимости от половой принадлежности.

Ключевые слова: семейное воспитание, социокультурные регулятивы, традиционные средства воспитания, гендерный подход, гендерный анализ, дети разного пола.

SUMMARY

Prikhodko A. Socio-Cultural Regulatives of the Means of Family Upbringing of Different Sex Children: a Debt of Traditions or the Pledge of the Successive of Generations?

The article is devoted to the analysis of some of the means that are typical to the traditional family upbringing of the children in Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century. The special significance is paid to theory and methodology of gender researches, by which the means (ethnopedagogics ideals, work, folklore, children's games and toys) of family upbringing of children of different sex were described by the author. As a unit of the analysis the author has chosen such representation of gender stereotypes in the content and organization filling of the means of family upbringing of the children in Ukrainian peasant family of the XIXth – the beginning of the XX century.

It should be stressed that under the content filling the author understands a reflection in such means 1) stereotypes of masculinity-femininity; 2) stereotypes of the holding of family roles by boys and girls in accordance with their biological sex; 3) stereotypes of the labor assignment between different sex children and differences in their economic-productive activities. The author thinks that the organization filling is a conformity traditional means of family education to means of the constructing gender roles of children by their parents. Among them the author describes a manipulation as a programming and controlling behavior of children, which is considered usual for men or women; a verbal appeal (an approval of specific children behaviors by parents if it meets their sex, or critical remarks in the case of their non-compliance); a demonstration activities (an encouragement of the children to imitate adult behavior in accordance with their sex: «girls as mothers, boys as fathers»).

The author comes to the conclusion that notions and differences between boys and girls had been a historical and socio-cultural construct; the process of the acquiring of the social role of children and their activities depends on their sex. According to the author the availability of sex-role standards of the family upbringing process in some way determined the hierarchical distribution of economic and social resources in a society, depending on traditionally «male» and «female». It is found out that differentiated choice of the education means by the parents and their uneven filling considering the sex of the children led to concretizing and deepening common in peasant society and Ukrainian culture in general, the perceptions of social roles, norms of behaviour and activities of individuals of different sexes on the level of boys' and girls' consciousness.

Key words: family upbringing, socio-cultural regulatives, traditional means of upbringing, gender approach, gender analysis, children of different sex.